

Sayı : 3

Ekim 1972

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

TARİH ENSTİTÜSÜ  
DERGİSİ

EDEBİYAT FAKÜLTESİ MATBAASI  
İSTANBUL — 1973

## İMÂD al-DİN al-KÂTİB al-İŞFAHÂNİ

### Ramazan Şeşen

#### I. Hayatı\* :

f. *Şalâh al-Dîn'in hizmetine girişi ve Şalâh al-Dîn devri:* Bu sırada Şalâh al-Dîn Normanların İskenderiye'ye yaptıkları çıkartmayı püskürtmüş, Kanz al-Davla isyanını bastırılmış ve Mısır'da işlerini düzene koymuş bulunuyordu. Nür al-Dîn'in kumandanlarından Şams al-Dîn b. al-Muqaddam ve taraftarları onu Suriye'ye davet etmekteydiler. Bunun üzerine, kardeşi al-Malik al-Âdil'i Mısır'da nâib olarak bıraktıktan sonra, 570 yılının ilk aylarında (1174 ortaları) Nür al-Dîn'in devletini ve hanedanını korumak maksadıyla Suriye'ye hareket etti. Rebiülâhir ayında Dimaşk'ı aldı. Cemâziyel-evvel ayının sonlarında Dimaşk'tan Musul'a gelen bir haberci ise Şalâh al-Dîn'in Dimaşk'ı aldığını haber vermekteydi. Bunu duyan İmâd al-Dîn, Bağdad'a gitmekten vazgeçerek, Şalâh al-Dîn (Sultan)'in hizmetine girmek maksadıyla 4 cemâziyelâhirede Musul'dan Rakka yoluyla hareket ederek aynı ayın 8 inde (4 ocak 1175) Dimaşk'a varmıştır. Bir müddet önce Hama ve Hıms'ı da almış olan Sultan (Şalâh al-Dîn) ise bu sırada Haleb'i muhasara etmekle meşguldü.

Dimaşk'a dönen İmâd al-Dîn ilk iş olarak, kendisinin şehirden ayrılmasından sonra medresesinin mütevelliliğini ele geçiren şahıstan mütevellilik vazifesini devr almış ve eski medresesine tekrar yerleşmiştir. Daha hastalığının nekâhet devresini atlatamadığı için bir müddet Dimaşk'ta ikamet eden sonra, Sultan'ın hizmetine girmek maksadıyla, şehirden ayrılmış, 21 şabanda (17 mart 1175) Hıms'ta bulunan Sultan'ın yanına varmıştır. Hıms kalesinden sonra Baḻabak kalesi de teslim olmuş, İmâd al-Dîn bu münâsebetle Sultan'a bir kaside takdim etmiştir<sup>132</sup>. İmâd al-Dîn bundan sonra

\* *Tarih Enstitüsü Dergisi*, cild II, s. 75-98 den devam. Bu makalede sadece Sultan kelimesi kullanıldığı zaman Şalâh al-Dîn kastedilmektedir.

132 *Sana 'l-Barḻ*, nşr. Ramazan Şeşen, Beyrut 1971, I, 169-186; *İrşâd* XIX, 15; *Vaḻayâtı* IV, 235.

Sultan'ın yanından ayrılmamış, onun için kasideler yazmış ve meclislerine devam etmiştir. O kadar çok medhiye yazmıştır ki, «Bu sene ona sunduğum medhiyeleri burada zikredecek olsam kitabın hacmi büyür,» demekle yazdığı kasidelerin çokluğuna işâret etmektedir<sup>133</sup>.

İmâd al-Dîn'in büyük bir münşî olduğunu bilen Sultan, bu sıralarda al-Ğâzi 'l-Fâzil'a ilâveten onu da ikinci sır kâtibi yapmış, ona Nûr al-Dîn devrindeki itibarını tekrar îade etmiştir. Bunun üzerine şiir yazmayı bırakarak kendini inşâ işlerine vermiştir. Bundan sonra, Sultan'ın ölümüne kadar yanından ayrılmamış, onun sır kâtipliğini yapmıştır. Sultan idarecileri arasında, al-Ğâzi 'l-Fâzil'dan sonra en çok ona itimad ederdi. Al-Ğâzi 'l-Fâzil Mısır'a gittiği veya bir işi çıktığı zaman ona İmâd al-Dîn vekâlette bulunurdu. İmâd al-Dîn hayatının bundan sonraki devresinde dâima bu iki büyük adamın himâyesini görmüş, eserlerinde onlardan şitâyîşle bahsetmiştir. Sultan da İmâd al-Dîn'e olan itimadını belirtir, «İmâd'a olan itimadımı kaybettirmeyen Allah'a hamdolsun,» dermiş<sup>134</sup>.

Bağlabak'ın zaptından sonra, Ğurûn Ğamâ'da (Hama yakınında Asî nehri üzerinde iki küçük tepe) Haleb-Musul kuvvetleriyle yapılan muharebede hazır bulunan İmâd al-Dîn, Sultan'la Ğarahîşâr (Yâkût IV, 315) muhasarasında bulunmuştur. Burada, Sultan ile Halebliler-Musullular arasında yapılan sulh anlaşmasının metnini kaleme almıştır. Sultan'ın yanında onun bu kadar büyük bir itibar kazandığını gören Haleb'teki hasımları takdirlerini gizleyememişlerdir<sup>135</sup>. İmâd al-Dîn Ğarahîşâr'dan Hama'ya dönmüş, orada halifenin elçilerinin kabulünde ve Bârîn'in fethinde hazır bulunduktan sonra, zülkade ayında Sultan'ın maiyyetinde Dimaşk'a dönmüştür<sup>136</sup>.

Bu sıralarda, İmâd al-Dîn'in bu şekilde birden büyük itibar kazanmasını çekemiyen düşmanları Sultan'a müracaatla, kâtiplik vazifesinin büyük bir kısmını onun yaptığını, aslında bu makamın al-Ğâzi 'l-Fâzil'a âit olduğunu, al-Ğâzi 'l-Fâzil isterse kendi yerine bir nâip tâyin edebileceğini söylemişlerdir. Bu şikâyet üzerine, İmâd al-Dîn'i takdir etmesine rağmen, Sultan onun vazifesinde devam edip etmemesi hususunda tereddütlü davranmıştır. Bu durumu gören İmâd al-Dîn, ordugâhta ikameti esnasında dostluk kurduğu Nacm al-Dîn b. Maşâl (ölm. 573 h.-1177 m.)'i al-Ğâzi 'l-Fâzil nezdinde şefâatçi yapmıştır. İbn Maşâl, al-Ğâzi 'l-Fâzil'ı bu konuda ikna edip İmâd al-Dîn için onun desteğini sağlamıştır. Mevzuyu Sultan'la konuşan

133 *Sana 'l-Barğ I*, 185.

134 *Sana 'l-Barğ I*, 53.

135-136 *Sana 'l-Barğ I*, 192-193.

al-Ğâzi 'l-Fâzil, İmâd al-Dîn'in kâtiplik vazifesinde kalmasının iyi olacağını söylemiştir. Sultan ona «Sen benim kâtibim ve devletimin idârecisisin. Başka bir kâtip tâyin edersem belki de vazifeni yapamadığın mânâsı çıkar,» demiştir. Al-Ğâzi 'l-Fâzil ise «Devlet işlerinin çokluğu dolayısıyla benim her zaman sizin maiyyetinizde bulunmam mümkün olamaz. Üstelik, yarın Acem hükümdarları size mektup yazacaklar. Onların mektuplarında anlaşılması güç yerler bulunacak. Bundan başka, devlet işleriyle meşgul olacak bir adama ihtiyacımız var. İmâd al-Dîn bu hususta itimada şâyandır. Sana onu tavsiye ediyorum. Nûr al-Dîn zamanında onun değerinin anlaşıldığını biliyorsunuz,» şeklinde cevap vermiştir. Bunun üzerine Sultan, İmâd al-Dîn'i makamında bırakmış, aleyhindeki kimselerin gayretleri boşa gitmiş tir<sup>137</sup>.

İmâd al-Dîn bu devrede de ilmî faaliyetlerine ara vermemiş, rastladığı âlimler ve ediplerden başka Sultan'a ve etrafındaki büyüklere gelen eserler, mektuplar ve şiirlerden istifade etmiştir. Ayrıca, İsfahan, Irak gibi uzak yerlerdeki arkadaşları mektuplarla yeni edebî ve ilmî mahsullerden onu haberdar ediyorlardı<sup>138</sup>. O, bu senenin safer ayında İskenderiye'de oturan zamanın meşhûr muhaddisi Abû Tâhir al-Silafî (ölm. 575 h. = 1180 m.)'nin gönderdiği icâzetnâmeyi aldığı gibi<sup>139</sup>, Hişn Kayfâ'dan Dimaşk'a gelen büyük alim, edîb ve kahraman Usâma b. Munkiz (ölm. 584 h. = 1188 m.) ile tanışmak ve ondan faydalanmak imkânını bulmuştur<sup>140</sup>. Bunlardan başka, 571 yılında şiirlerini ve risâlelerini bir arkadaşının istinsah ettiğine dâir verdiği kayda bakılırsa, onun bu sıralarda şiirlerini ve risâlelerini birer mecmuada toplamış olduğu anlaşılmaktadır<sup>141</sup>.

571 yılı girdiği sırada İmâd al-Dîn Dimaşk'ta bulunuyordu. Bu sırada, Franklarla mütâreke yapılması üzerine al-Ğâzi 'l-Fâzil Mısır'a gitmiş, Şam'da Sultan'ın yanında İmâd al-Dîn kalmıştır<sup>142</sup>. Fakat, pek geçmeden Mu-

137 *Sana 'l-Barç* I, 193-194; *al-Ravzatayn* I, 248-251; *İrşâd* XIX, 18; *Vafayât* IV, 235. Bundan sonra İmâd al-Dîn'in en büyük hamisi olacak olan al-Ğâzi 'l-Fâzil Abd al-Rahîm b. Alî al-Baysânî eski arap nâsirlerinin en büyüklerinden biridir. 519 yılında Askalân'da doğup 596 (1200 m.) yılında Kahire'de ölen bu değerli adam devamlı olarak Sultan'ın baş vezirliğini yapmıştır. İmâd al-Dîn eserlerinde ondan dâima sitâyişle bahseder. Hayatı hakkında bk. not 7 de zikredilen yerler.

138 *Harîda*, Irak şâirleri kısmı 12 b, 90 a-b vs. de olduğu gibi.

139 *Harîda*, Acem şâirleri kısmı 90 a-b.

140 *Sana 'l-Barç* I, 227-228.

141 *Harîda*, Şam şâirleri kısmı I, 329.

142 *Sana 'l-Barç* I, 194-195.

sulluların teşvikiyle Halebliler bir yıl önce Sultan'la yaptıkları anlaşmayı bozdular. Sayf al-Dīn Ġāzī kumandasında birleşen Haleb ve Musul kuvvetleri Sultan'ı Şam'dan atmak için harekete geçtiler. 10 şevval 571 (22 nisan 1176) Perşembe günü Sultan Haleb-Musul kuvvetlerini Haleb'in güneyindeki Cibāb al-Türkmān (Haleb ile Hama arasında bir mevki) yanında ikinci defa kesin bir yenilgiye uğrattı. Ġmād al-Dīn bu sefer esnasında da Sultan'ın yanında bulunarak hadiseleri yakından takibetmek imkânını buldu<sup>143</sup>. Bundan sonra o, Manbic (ĠA: madde ) ve Azāz (ĠA: madde ) muhasaralarında bulunmuş, Azāz'da Bâtınîler tarafından Sultan'a yapılan suikasta şâşit olmuştur<sup>144</sup>. Cibāb al-Türkmān muharebesinin arefesinde Mısır'dan Şam'a dönen al-Ġāzī 'l-Fāzīl, yolların kapalı olması dolayısıyla Ġmād al-Dīn'e Mısır Divânı'ndan tahsis edilen maâşın gönderilemediğini, bunun Şam hazinesine nakledilmesi gerektiğini Sultan'a tavsiyede bulunmuş, bunun üzerine Ġmād al-Dīn Şam hazinesinden çift tahsisat almaya başlamıştır. Ayrıca o, bu sene Kurban Bayramı'nda Azāz'ın fethi münâsebetiyle Sultan'a bir kaside takdim etmiş, Sultan onu mutad olan bayram hil'atından ve câizesinden başka bir hil'at ve câize ile taltif etmiştir<sup>145</sup>.

Azāz muhasarası sırasında Haleb çetecilerinden biri yakalanıp Sultan'ın huzuruna getirilmişti. Yanındaki kumandanların tavsiyesi üzerine, Sultan bu adamın elinin kesilmesini emretmişti. Ġmād al-Dīn adamın bu şekilde cezalandırılmaması için Sultan nezdinde şefâatte bulunmuş, onun affedilmesini sağlamıştır<sup>146</sup>.

Azāz'ın fethinden sonra Sultan tekrar Haleb'i muhasara etmişti. Bu muhasara esnasında Sultan Haleblilerle anlaşma müzâkerelerinde bulunmak için bir ara Şams al-Dīn b. al-Vāzīr Abi 'l-Mazā (ölm. 572 h. = 1176 m.) ile Ġmād al-Dīn'i vazifelendirmişti. Bunlar şehre girince tecrid edilerek geceyi aç susuz, nezâret altında geçirdiler, hakaretlere uğradılar. Sabah olunca, al-Malik al-Şālīh ile Musul sahibinin kardeşi Ġzz al-Din Mas'ūd (ölm.

143 *Sana 'l-Barç I*, 200-207.

144 *Sana 'l-Barç I*, 207-212. Sultan bu suikasttan sonra korunma tedbirlerini artırarak tanımadığı kimseleri yanına yaklaştırmamıştır. Bu münâsebetle Ġmād al-Dīn şöyle der: «Sultan bana iyice itimat ederdi. Benim tavsiye ettiğim kimseleri yanına yaklaştırır, dileklerini yerine getirirdi. Onun devrinde iyilik ettiğim nice kimseler ölümünden sonra beni tanımaz oldular. Bana kötülüklerde bulundular. Keşki onların şerrinden kurtulsaydım. Sultan dâima benimle sohbet eder, meclisinden ayrılmamı istemezdi. Benim istediğim şeyleri yerine getirirdi».

145 *Sana 'l-Barç I*, 212-213.

146 *Sana 'l-Barç I*, 214.

589 h. = 1193 m.)'un huzuruna götürülerek, şartlarını tetkike imkân bulamadan, hazırlanmış bir ahidnâmeyi imzalamak zorunda kaldılar. Bundan sonra Sultan'ın yanına döndüklerinde, bu ahidnâmeyi imzaladıkları için Sultan onları cezalandırmak istedi. Fakat, Haleblilerin yaptıkları baskıya kâni olduktan sonra bu kararından vazgeçti. İmâd al-Dîn bu hadiseden sonra, böyle murahhaslık işlerini üzerine almaya tövbe ederek sadece salâhiyeti dahilindeki kitâbet işleriyle yetinmeye karar vermiştir<sup>147</sup>.

Hicrî 572 yılı girdiği sırada İmâd al-Dîn Haleb muhasarasında bulunuyordu. Nihâyet, senenin başlarında Musullular ve Diyarbekrlilere de şâmil olmak üzere Sultan'la Halebliler arasında bir anlaşma imzalandı. Bunun arkasından İmâd al-Dîn, Sultan'ın maiyyetinde Mişyâf (Yâkût V, 144; *İA: Maşyâd*)'in muhasarasına gitti. Bu muhasara esnasında Bâtınîlerle anlaşma yapıldıktan sonra Hama'ya döndü. Orada, Yemen'den yeni dönmüş olan Şams al-Davla Tûrân-şâh (ölm. 576 h. = 1180 m.) ile yeniden görüşmek imkânını buldu. 17 safer (25 ağustos 1176)'de Dimaşk'a döndü. Kendi ifâdesine göre, bu mülâkat esnasında Sultan ağabeyisine İmâd al-Dîn'in kâtipliğinden ve karakterinden sitâyîşle bahsetmiştir<sup>148</sup>.

Bu sene Şam'daki ilk hamisi al-Ğâzî Kamâl al-Dîn al-Şahrazûrî'yi<sup>149</sup> kaybeden İmâd al-Dîn bir müddet Dimaşk'ta kaldıktan sonra 4 rabîülevvel 572 (10 eylül 1176) Cuma günü Sultan'ın maiyyetinde Mısır'a hareket etti. Mısır'a ilk gidişi olan bu yolculuğu esnasında uğradığı menzillerden bahseden ve Dimaşk'taki arkadaşlarına iştियakını anlatan kasideler yazarak onlara gönderdi ve nihayet 26 rebîülevvel Cumartesi günü Kahire'ye vardı.

İmâd al-Dîn Kahire'deki ikameti esnasında Şam'a gönderilecek mektupları kaleme almakla meşgul olmuş, artan vakitlerini ders okutmakla ve ilmi-edebî sohbetlere katılmakla geçirmiştir. Bu arada, telifini tamamlamak üzere olduğu *Harîdat al-kaşr* adlı eserinin eksik malzemelerini de tamamlamıştır. Eserin Mısır ve Mağrib'le ilgili malzemesinden eskiden topladıklarını şâirlerinden, yazarlarından ve çeşitli kaynaklardan faydalanmak suretiyle yeniden gözden geçirmek ve tashih etmek imkânını da bulmuştur. İmâd al-Dîn ayrıca, geceleri Sultan'ın meclislerine devam ediyor, orada cereyan eden istişarelere katılıyor, çeşitli resmî mektupları kaleme alıyordu. Kendi ifâdesine göre, Sultan yazılacak bir mektubu önce İmâd al-Dîn'e imlâ eder,

147 *Sana 'l-Barç* I, 214-216, 225-226.

148 *Sana 'l-Barç* I, 220-221. Şams al-Davla için ayrıca bk. *Sana 'l-Barç* I, 349-350.

149 *Sana 'l-Barç* I, 222-223.

İmād al-Dīn bunun üzerinde düşünüp mektuba münâsîp bir şekil verdikten sonra Sultan'a okurdu. Sultan, varsa, düzeltilmesi gereken yerlere işaret ederdi. İmād al-Dīn bundan sonra mektubu tekrar elden geçirir, düzeltilmesi gereken kısımları düzelttikten sonra temize çeker ve tekrar Sultan'a arzederdi. Bu şekliyle Sultan bir daha gözden geçirdikten sonra mektup son şeklini alır ve gönderilirdi<sup>150</sup>.

Bu sırada Kahire'de, 567 yılı başında ilgâ edilen Fatımî Hilâfeti'ne âit yüz yirmi beş bin cilt kadar kitaba sahip olan hususî kütüphanenin kitaplarının satılması devam ediyordu. Bu fırsatı ganimet bilen İmād al-Dīn kendi kütüphanesi için mezkûr kütüphanenin müzâyedeye çıkarılan kitaplarından yüzlerce cildini satın aldığı gibi, bir o kadarını da hibe yoluyla Sultan'dan temin etmiştir. O, bu kütüphanedeki eserler arasında altmış-yetmiş cilt hacminde bazı tarihlerin yegâne nüshalarının bulunduğunu, kitaptan anlamayanların elinde bu nüshaların heba olup gittiğini esfle kaydeder<sup>151</sup>. Bu arada, Mısır'a gelirken harcadığı üç yüz dinarlık bir meblâğı al-Ğâzî 'l-Fâzil'in yardımıyla Mısır hazinesinden aldığı gibi, Mısır Divânı'ndan kendisine maaş bağlanmasını temin etmiş ve bu maaş Sultan'ın ölümüne kadar devam etmiştir. Ayrıca, Mısır'daki eski eserleri ve ehmamları yakından görmek imkânını bulmuştur<sup>152</sup>.

İmād al-Dīn bu sene Mısır'daki ikameti esnasında, 22 şaban (23 şubat 1177) Çarşamba günü Sultan'la beraber Kahire'den Dimyat'a gitti. Orada, Sultan'a bir kaside takdim ederek donanmanın getirdiği câriyelerden bir câriye istedi. Sultan, onun bu dileğini yerine getirdi. Dimyat'taki askerî ve idarî tedbirler gözden geçirildikten sonra İskenderiye'ye geçtiler. İskenderiye'deki ikametleri esnasında Sultan ve maiyyetindekilerle beraber ünlü muhaddis Abū Tâhir Aḥmad b. Muḥammad al-Silafî al-İşfahânî'nin derslerine devam ederek ondan 2 ilâ 4 ramazan günlerinde hadis dinledi ve ramazanın başlarında Sultan'ın maiyyetinde Kahire'ye döndü<sup>153</sup>. Kahire'ye döndükten sonra da çeşitli alimlerden hadis dinledi. Bu arada, Mısır kesiminde oturan Lisân al-Dīn al-Şüfî al-Balḥî'nin meclislerine devamla onun sohbetlerinden ve kitaplarından faydalandı<sup>154</sup>.

573 yılı girdiği sırada İmād al-Dīn Kahire'de bulunuyordu. *Ḥarîdat*

150 *Sana 'l-Barḳ* I, 231-234.

151 *Sana 'l-Barḳ* I, 234-236.

152 *Sana 'l-Barḳ* I, 236.

153 *Sana 'l-Barḳ* I, 241-242; *Ḥarîdat al-kaşr*, Acem şairleri kısmı 90 a-b.

154 *Sana 'l-Barḳ* I, 243-244; *al-Ravzatayn* I, 269.

*al-kaşr*'ın telifini tamamlamak için uğraşıyordu. Bu arada yeni siyâsî gelişmeler olmuş, Dimaşk'tan Sultan'ın yanına gelmekte olan Hişn Kayfâ ve Mardin sahiplerinin elçileri Franklar tarafından yolları kesilmek suretiyle esir edilmişlerdi<sup>155</sup>. Bunu bir tecavüz sayan Sultan 573 yılının başlarında (1177 ortaları) Frank topraklarına önce küçük müfrezelerle akınlara giriştikten sonra 3 cemâziyelevvel (28 ekim 1177) Cuma günü, Askalân ve Remle seferine çıkmak maksadıyla, Kahire'nin doğusundaki al-Mibraz'de karargâh kurdu. Sultan'la beraber karargâha çıkan İmâd al-Dîn, zikretmediği bir sebepten dolayı sefere katılmaktan vazgeçerek, Sultan'dan ve al-Ğâzi 'l-Fâzil'dan izin alarak Kahire'ye döndü. Eserlerinde kaydettiği üzere, Sultan'ın hizmetine girdikten sonra, sadece bu seferde ve hastalığı sebebiyle Askalân'ın fethi ile Kudüs'ün muhasarasında hazır bulunmamıştır<sup>156</sup>.

Bu sıralarda Şam'da yeni gelişmeler olmuştu. Franklar, hac için Kudüs'ü ziyarete gelen Flandre Kontu'nun da yardımıyla, 20-24 cemâziyelâli-rede (14-18 aralık 1177) Hama'yı kuşatmışlarsa da başarısızlığa uğrayarak muhasara'yı Harim kalesine intikal ettirmişlerdi. Yine aynı sırada Sultan'ın dayısı Şihâb al-Dîn Maḥmūd b. Tukiş al-Ḥârimî vefat etmişti. Bu sırada Sultan'ın Dimaşk'ta nâibi olan Tūrânşâh ise kendisini eğlenceye kapıtararak memleketi müdâfaasız bırakmıştı. Bu olaylar üzerine, Sultan Remle mağlûbiyetinden sonra ordusunu takviye ederek Şam'a dönmeye karar verdi. 24 şabanda al-Birka'de karargâh kurup 1 şevval Perşembe günü Şam'a hareket etti. 24 şevval (15 nisan 1178) Cumartesi günü maiyyetinde İmâd al-Dîn de olduğu halde Dimaşk'a geldi. Dimaşk'ta İmâd al-Dîn halife tarafından gönderilen elçilerin kabulünde hazır bulundu. Al-Ğâzi 'l-Fâzil Mısır'da kaldığı için resmî yazışmalar yanında zamanının büyük bir kısmını da idâri işlere ayırmak mecburiyetinde kaldı<sup>157</sup>.

İmâd al-Dîn bu yıl Mısır'daki ikâmeti esnasında tercüme-i hâl kitabı ve şiir antolojisi (mecmuası) sahasında kaleme aldığı *Ḥarîdat al-kaşr*'ı on cilt halinde tamamladı. Bu eseri çok fazla beğenen al-Ğâzi 'l-Fâzil, bu senenin sonlarında Dimaşk'ta bulunan müellife gönderdiği bir mektupta takdir hislerini belirtmiştir<sup>158</sup>.

574 yılı girdiği sırada İmâd al-Dîn Dimaşk'ta bulunuyordu. Fakat, pek geçmeden senenin ilk aylarında Sultan ile Hıms'a gitti. Hıms'ta iken

155 *Sana 'l-Barğ* I, 244-247.

156 *Sana 'l-Barğ* I, 248-264; *al-Barğ* III, 108 vd.; *al-Ravzatayn* II, 5.

157 *Sana 'l-Barğ* I, 265-275; *al-Barğ* III, 23a-27b; *al-Ravzatayn* I, 274-275.

158 *Sana 'l-Barğ* I, 16-19; *al-Barğ* III 24a - 25b.



rabiülevvel ayında, şehrin valisi Nâşir al-Dîn Mankûras b. Humârteğîn bir frank kuvvetini mağlûp ederek esirler almıştı. Sultan, bu esirlerden bazılarını yanındaki din adamlarına öldürtmüş, hatta İmâd al-Dîn'e de esirlerden birini öldürmesini emretmiştir. İmâd al-Dîn ise, «Ben kılıç erbabından değil, kalem erbabındanım,» demiş ve Sultan'dan onun yerine genç bir esir istemiştir. Sultan onun bu isteğini yerine getirmemiş, daha sonra donanmanın getireceği esirlerden birini vermeyi vadedmiştir. Bunu fırsat bilen İmâd al-Dîn, emîr Murhaf b. Usâma b. Munķiz (ölm. 613 h. = 1216 m.) tarafından yazılan ve Sultan'ın imzasını taşıyan bir fermanı Mısır'a göndererek vadedilen köleyi al-Ķâzi 'l-Fâzil'dan istemiştir. Al-Ķâzi 'l-Fâzil ise cevabında, istediği vasıfta bir köle bulamadığı için İmâd al-Dîn'e yüz dinar gönderildiğini, Mısır'daki bir câriyesinden bir oğlu doğduğunu haber vermiştir<sup>159</sup>.

İmâd al-Dîn bu yıl kış mevsiminde, Şams al-Dîn b. al-MuĶaddam (ölm. 583 h. = 1188 m.)'den BaĶabak kalesini almak amacıyla, Sultan'ın maiyyetinde BaĶabak'e gitmiş, oradan Dimaşk'a dönüşünde ise halifenin elçileri tarafından şahsına getirilen hediyeleri teslim almıştır. Bir müddet Dimaşk'ta kaldıktan sonra, Franklar tarafından yeni inşa edilen Bayt al-AĶzân kalesi civarına yapılan bir keşif akınına katılmıştır<sup>160</sup>.

575 senesi girdiğinde İmâd al-Dîn, Sultan ile beraber Banyâs'taki Tell al-Ķâzî denilen yerdeki karargâhta bulunuyordu. Bu münâsebetle, 2 muharrem 575 (9 haziran 1179) Pazar günü cereyan eden Marc 'Uyûn muharebesinde, 24 rabiülevvel (29 ağustos) Perşembe günü Sultan tarafından Bayt al-AĶzân Kalesi'nin fethinde bulundu. Ertesi hafta çarşamba günü Sultan'la Dimaşk'a döndü ve hastalandı<sup>161</sup>. Kısa bir müddet sonra bu hastalıktan iyileşen İmâd al-Dîn, Sultan'ın oğlu al-Malik al-Azîz 'Oşmân (ölm. 595 h. = 1198 m.)'in sünnet düğünü münâsebetiyle Sultan'a bir kaside takdim etti. Ondandır, bahşiş olarak para ve takımı altın işlemeli bir arap kırağı aldı. Kış mevsimi girdiği sırada ise Sultan'la beraber BaĶabak kalesini Şams al-Dîn b. al-MuĶaddam'den teslim almaya gitti<sup>162</sup>.

Diğer taraftan, bu yılın başlarında Abbasi Halifesi al-Mustazî vefat etmiş, yerine oğlu al-Nâşir li dîn Allâh (ölm. 622 h. = 1225 m.) geçmişti. İmâd al-Dîn bu münâsebetle, yeni halifeyi tebrik için, Bağdad'a kasideler

159. *Sana 'l-BarĶ I*, 306-309; *al-BarĶ III*, 108 a; *al-Ravzatayn II*, 5. Murhaf b. Usâma için bk. *Sana 'l-BarĶ I*, 228.

160. *Sana 'l-BarĶ I*, 312-324; *al-BarĶ III*, 107 b-124 a; *al-Ravzatayn II*, 7-8.

161. *Sana 'l-BarĶ I*, 324-337; *al-BarĶ III*, 126 b-147 a.

162. *Sana 'l-BarĶ I*, 339-342.

göndermiş, buna karşılık halife ona Bağdad'taki mallarının yıllık varidatı ile bir teşrif (hil'at) ve senelik tahsisatını göndermiştir<sup>163</sup>.

576 yılının başlarında İmâd al-Dîn, Sultan'ın maiyyetinde, Anadolu Selçuklularına karşı tertip edilen sefere katıldı. Bu münasebetle, Fırat'ın kollarından Göksu'yu geçerek ikinci defa Maraş'a kadar geldi (bk. Aynı Der. II, 96). Bu sefer esnasında herhangi bir çarpışma olmadı. Anlaşmazlık müzakere yoluyla halledildi. İmâd al-Dîn bu sırada Sultan ile II. Kılıç Arslan'nin veziri İhtiyâr al-Dîn Hasan b. Afrâs (عفراس) arasında yapılan anlaşmanın metnini kaleme almıştır. Bu seferden dönerken Toroslar'daki Ermeni Kırallığı'na karşı yapılan seferde de bulunmuştur<sup>164</sup>. Cemâziyelâhirin sonlarında Sultan'la Hims'a uğradıktan sonra Dimaşk'a dönmüştür.

Bundan biraz sonra, receb ayı başlarında Şadr al-Dîn Şayh al-Şuyûh Abû 'l-Kâsim Abd al-Rahîm (ölm. 580 h. = 1184 m.)'in başkanlığında halifeden bir elçi heyeti Dimaşk'a gelmiş, Şadr al-Dîn ile arasında sıhriyet bağı bulunduğu için, elçilik heyetiyle alâkalı teşrifat işlerini Sultan, İmâd al-Dîn'e havale etmiştir<sup>165</sup>. İmâd al-Dîn, bundan sonra Dimaşk'ta pek kalmamış, al-Kâzî 'l-Fâzil'in da teşvikiyle 18 recebte Sultan'ın maiyyetinde, yanlarında Şadr al-Dîn Şayh al-Şuyûh da olduğu halde, ikinci defa Mısır'a hareket etmiştir. Yola çıktığı gün Sultan'ın Dimaşk'ta nâib bıraktığı İzz al-Dîn Farruḡşâh'a bir medhiye göndermiş, Farruḡşâh buna karşılık ona bir kürk ve bir at hediye etmiştir. 13 şaban 576 (2 ocak 1181)'da Kahire'ye varmıştır<sup>166</sup>.

İmâd al-Dîn bu sene, al-Kâzî 'l-Fâzil'in teşvikiyle, Abû Hâmid al-Gazzâlî (ölm. 505 h. = 1111 m.)'nin *Kimyâ al-sa'âda*'sini iki cilt halinde Arapça'ya tercüme etti<sup>167</sup>. Yine bu yıl içinde, kendisi Mısır'da iken kâhyası İbrâhîm Şam'da vefat etti. Babasının tavsiyesiyle hizmetine almış olduğu bu becerikli adamın ölümü onu çok üzmüş, bu münasebetle yazdığı mersiye'nin bir kısmını al-Barḡ al-şâmî'de nakletmiştir<sup>168</sup>.

577 senesi girdiği sırada İmâd al-Dîn Kahire'de bulunuyordu. Bu ikaleti esnasında çeşitli alimler ve ediplerle konuşmak ve onlardan faydalanmak imkânını bulmuş, Sultan'la beraber zamanın meşhur muhaddislerinden Tâc al-Dîn Muḡammad b. Abd al-Rahmân al-Bandanîcî (ölm. 584 h. = 1188

163 *Sana al-Barḡ I*, 342-344.

164 *Sana 'l-Barḡ I*, 344-348. İhtiyâr al-Dîn için ayrıca bk. *al-Fath*, s. 623.

165 *Sana 'l-Barḡ I*, 352-354. Şayh al-Şuyûh için ayrıca bk. *aynı eser* 217<sup>b</sup> - 218<sup>a</sup>.

166 *Sana 'l-Barḡ I*, 354-355.

167 *Sana 'l-Barḡ I*, 358.

168 *Sana 'l-Barḡ I*, 358-359.

m.)'nin derslerine devam etmiştir<sup>169</sup>. Ramazan ayının başına kadar Kahire'de kaldıktan sonra Sultan'ın maiyyetinde İskenderiye'ye gitmiştir. Sultan bu arada İskenderiye'ye denizden gelecek düşman hücumlarına karşı alınan müdafaa tedbirlerini gözden geçirmiştir. İmād al-Dīn, Sultan ve maiyyetindekilerle beraber bu seyahati esnasında İskenderiye'de dersler veren meşhur muhaddislerden Abū Ṭāhir İsmā'īl b. Makkī b. Avf (ölm. 581 h. = 1185 m.)'in derslerine de devam ederek ondan, şevvalin son gününde, al-Ṭartūşī (ölm. 520 h. = 1126 m.) rivâyetiyle Mālik b. Anas (ölm. 179 h. = 795 m.)'in *al-Muvaṭṭa'*ını dinlemiştir. Ayrıca, İskenderiye Feneri'ni ve diğer eski eserleri de görmek imkânını bulmuştur<sup>170</sup>. Bu sıralarda Şam'da meydana gelen yeni gelişmeler dolayısıyla zülkâde ayında Kahire'ye dönmüştür. Şöyle ki, Haleb sahibi al-Malīk al-Şāliḥ ölmüş, vefatından önce Haleb'in idâresinin tanzimini Musul sahibi İzz al-Dīn Mas'ūd'a havale etmişti. Al-Malīk al-Şāliḥ'in ölümünden sonra, İzz al-Dīn Mas'ūd Haleb'in kendisini fazla meşgul edeceğini görerek kardeşi II. İmād al-Dīn Zengī (ölm. 594 h. = 1197 m.) ile Sincar karşılığı trampa etmişti. Halbuki, daha önce yapılan anlaşmaya göre (bk. s. 277), Halebliler Sultan'a danışmadan başkalarıyla işbirliği yapmayacaklar ve Haleb'i Sultan adına idâre edeceklerdi. Bu sırada Franklarla uğraşmakta olan Sultan'ın Dimaşk'taki nâibi Farruḥşāh ise Haleb işlerine müdâhale etmek için imkân bulamamıştı<sup>171</sup>.

Bu gelişmeler üzerine, Sultan 5 muharrem 578 (11 mayıs 1182)'de maiyyetinde İmād al-Dīn de olduğu halde Şam'a hareket etti. 17 safer (22 haziran 1182) Pazartesi günü Dimaşk'a geldi<sup>172</sup>. İmād al-Dīn bunun arkasından Ṭabariyya ve Baysân seferine katıldı. Bu sefer esnasında İzz al-Dīn Farruḥşāh'a bir kaside takdim etti, onun tarafından yüz dinarlık bir ihsanla taltif edildi. Ayrıca, bu sıralarda Sultan, kumandanlarından biriyle evlendirdiği cariyelerinden birinin tahsisatını kesmek istemiş, fakat İmād al-Dīn'in şefaati üzerine bu karardan vazgeçmiştir<sup>173</sup>.

İmād al-Dīn Baysân seferinden döndükten sonra Sultan'la Beyrut muhasarasına gitti. Beyrut muhasarasının arkasından Haleb'i muhasaraya karar veren Sultan'ın maiyyetinde Zarrā'a ve Hama yoluyla Cibāb al-Türkmān'a geldi. Sultan Cibāb al-Türkmān'da iken Harran sahibi Muzaḫḫar al-Dīn Kökbörī (ölm. 639 h. = 1241-2 m.) gelip Sultan'ı Haleb muhasarasın-

169. *Sana 'l-Barḳ* 203 a; *Ravḫatayn* II, 21.

170. *Sana 'l-Barḳ* 204 a; *al-Ravḫatayn* II, 24.

171. *Sana 'l-Barḳ* 203<sup>b</sup> - 204<sup>a</sup>.

172. *Sana 'l-Barḳ* 206 a.

173. *Sana 'l-Barḳ* 206 b- 207 b.

dan vazgeçirerek al-Cazîra ve Musul üzerine bir sefer yapmaya iknâ etti. Bunun üzerine, İmâd al-Dîn, Sultan'ın maiyyetinde al-Cazîra ve Musul yolunu tuttu. Birecik, Urfa, Harran, Rakka, Maşhad al-Rummân, Arâbân, Hâbûr ve Nusaybin'in zaptında hazır bulunduktan sonra ramazan ayının başlarında (kasım 1182) Musul önlerine geldi<sup>174</sup>. Musul'un muhasarası esnasında civardaki hükümdarların elçileri ile halife tarafından gönderilen Şadr al-Dîn Şayh al-Şuyûh başkanlığındaki elçilik heyeti gelerek, sulh müzakerelerinin başlaması ve anlaşmazlığın sulh yoluyla halledilmesi için, Sultan nezdinde teşebbüste bulundular. Bunun Musulluların bir oyunu olduğunu bilmesine rağmen Sultan, halifenin elçisinin hatırı için müzakereleri kabul etti. Kendi adına müzakerelerde bulunmak için al-Kâzî 'l-Fâzil ile İmâd al-Dîn'i ve al-Fakîh Ziyâ al-Dîn 'Isâ al-Hakkârî (ölm. 585 h. = 1189 m.)'yi murahhas tâyin etti. İmâd al-Dîn'in ifâdesine göre, Musulluların oyunları sonucu bu müzakereler neticesiz kalmış, Sultan halifenin elçilerinin ricasına uyarak bu seferlik Musul'u kendi haline bırakarak Sincar'ın muhasarasına başlamıştır<sup>175</sup>.

Sincar'ın muhasarasında da bulunan İmâd al-Dîn, bu arada, Sultan adına çeşitli hükümdarlara mektuplar göndermiş ve yeni tâyin edilen vazifelilere verilen menşurları kaleme almıştır. Bundan başka onun, Sincar'ın muhasarası esnasında Nûr al-Dîn Muḥammad b. Kara Arslan'ın askerleri tarafından şehrin etrafındaki bağ ve bahçelerin tahrip edildiğini görünce Sultan nezdinde teşebbüste bulunarak tahribatı önlediği bilinmektedir<sup>176</sup>.

İmâd al-Dîn Sincar'ın zaptından sonra, kışlamak için, Sultan'la beraber zülkade ayının (mart 1183) başlarında Harran'a döndü. Sultan Harran'da kaldığı sırada, zülhiccenin başlarında, Ahlat sahibi Şâh-Ermen Sokmân ile Mardin sahibi II. İlgâzî, Musul sahibi 'İzz al-Dîn Mas'ûd ve müttefiklerinin birleşerek Sultan'a karşı harekete geçtikleri ve Hârzam'de (Kızıltepe yakınında) karargâh kurdukları öğrenildi. Bunun üzerine, Sultan kışlamak için etrafa dağıttığı kuvvetlerini toplayıp 10 zülhicce 578 (4 nisan 1183)'de müttefikler üzerine yürüdü. Bu sefer esnasında da Sultan'dan ayrılmayan İmâd al-Dîn orduyla önce Hârzam'e, oradan 17 zülhicce 578 Çarşamba günü Âmid önüne vardı<sup>177</sup>.

579 yılı girdiğinde İmâd al-Dîn Âmid muhasarasında bulunuyordu. Muharrem ayının ilk günlerinde şehrin zaptedilmesi üzerine, 15 yıl önce

174 Sana 'l-Barç 207b - 208a; al-Barç V, 1b - 5b, 15a - 16b.

175 Sana 'l-Barç 208b - 209a; al-Barç V, 6b - 12b.

176 Sana 'l-Barç 209a - b; al-Barç V, 13a - b, 10a - b, 19a - 27a.

177 Sana 'l-Barç 210a - 211b; al-Barç V, 27b - 49b.

yanından geçtiği haldé ziyâret etmek imkânını bulamadığı Âmid'e bu sefer bir misafir sıfatıyla değil, şehrin sahibi olarak girmiştir (bk. not 103). İmâd al-Dîn bu fetih dolayısıyla şehrin zenginliği ve surları hakkında bize kıymetli bilgiler vermektedir<sup>178</sup>.

Âmid'i zaptettikten sonra Sultan, daha önce vermiş olduğu söze uyarak, şehri Nûr al-Dîn Muḥammad b. Kara Arslan'a teslim etmiştir. Nûr al-Dîn'in veziri Kıvâm al-Dîn Aḥmad b. Summâka, İmâd al-Dîn'in yakın arkadaşlarındandı. Onun için efendisinin bir tahsisat bağlamasını temin etmiş, bu tahsisat Kıvâm al-Dîn'in 581 yılında vefatına kadar devam etmiştir. Ayrıca, İmâd al-Dîn fetihden sonra etraftan gelen elçilerle meşgul olmuş, onların bir kısmının isteğini yerine getirmiş, bir kısmına da muvafık cevaplar vermiştir. Bundan sonra Sultan'ın maiyyetinde Haleb'e doğru hareket edip 12 muharrem 579 (7 mayıs 1183) Salı günü Tell-Ḥâlid'e varmıştır. Tell-Ḥâlid'in teslim olmasından sonra Ayıntab kalesi de teslim olmuştur. İmâd al-Dîn Ayıntab'tan hareketle ordu ile beraber ilk baharın en parlak günlerinde Sultan'ın maiyyetinde Haleb önlerine geldi. Üçüncü Haleb muhasarası başladı. Sultan'ın karargâhı al-Maydân al-Aḥzar'da kuruldu. İmâd al-Dîn'in çadırı ise âdet olduğu üzere Sultan'ın çadırının sağında kurulmuştu. Fakat Sultan, bu mevkiin harekâtın idâresine elverişli olmadığını görerek birkaç gün sonra karargâhını Cabal Cavşan (Yâkût II, 186)'a naklettirdi. Nihâyet, safer ayında Sultan ile Haleb sahibi İmâd al-Dîn Zengî arasında yapılan bir anlaşma sonucu Haleb şehri zaptedildi<sup>179</sup>. Haleb'in zaptı üzerine İmâd al-Dîn birçok menşur ve mektup yazmış, bunlardan bir kısmını *al-Barḳ al-şâmi'*de nakletmiştir<sup>180</sup>.

İmâd al-Dîn, Haleb ve etrafının zaptı tamamlandıktan, idarî işleri tanzim edildikten sonra Sultan'la Dimaşk'a döndü. Fakat, Dimaşk'ta pek kalmadı. 9-15 cemâziyelevvel (30 ağustos - 5 eylül 1183) tarihleri arasında yapılan Baysân seferine katıldı<sup>181</sup>. Bundan sonra Karak muhasarasında bulundu. Bu muhasara esnasında Mısır'dan gelen al-Malik al-Âdil Haleb valiliğine tâyin edildi ve onun yerine de Taḳıyy al-Dîn Omar b. Şâhinşâh Mısır'a gönderildi. Ayrıca, Sultan, Taḳıyy al-Dîn'in yanına al-Ḳâzi 'l-Fâzil'i vermiş, onun Mısır'a gitmesi üzerine Şam'daki dîvân işleri tamamıyla İmâd al-Dîn'in üzerinde kalmıştır<sup>182</sup>.

178 . *Sana 'l-Barḳ* 211b - 212b; *al-Barḳ* V, 49b - 70b.

179 *Sana 'l-Barḳ* 212b - 213b; *al-Barḳ* V, 70b - 80a.

180 *Sana 'l-Barḳ* 213b; *al-Barḳ* V, 82b - 101a.

181 *Sana 'l-Barḳ* 215a - b; *al-Barḳ* V, 108a - 123a.

182 *Sana 'l-Barḳ* 216a; *al-Barḳ* V, 119a - 123a.

15 şabanda Dimaşk'a dönen İmâd al-Dîn şevval ayının başlarında gelen Şayh al-Şuyûh başkanlığındaki Halife'nin elçi heyeti ile Muhy al-Dîn al-Şahrazûrî başkanlığındaki Musul elçi heyetinin kabulünde ve onlarla yapılan müzakerelerde hazır bulunmuştur. Onlardan önce ise, al-Cazîra (Cizre), Tekrit, ve al-Ĥadîşa sahiplerinin elçileri gelip Musul sahibine karşı Sultan'ın himayesini sağlayan ayrı ayrı anlaşmalar imzalamışlardı. Onlara karşı Musul veziri Mucâhid al-Dîn Kaymâz kendi lehine bir anlaşma yapabilmek için, Halife'nin yardımını temin ederek, hilâfet elçileriyle birlikte kendi elçilerini Dimaşk'a göndermiş bulunuyordu. Anlaşma için yapılan müzakerelerde, Şayh al-Şuyûh ile arasındaki sıhriyet sebebiyle, Sultan, İmâd al-Dîn'i vazifelendirdi. Fakat, Musulluların menfî tutumu sonunda müzakereler neticesiz kaldı.

Bir taraftan İmâd al-Dîn'in Sultan nezdindeki itibar ve tesirini, diğer taraftan onun dürüst karakterini göstermesi bakımından bu görüşmeler esnasında geçen bir hadiseye burada işâret etmeden geçemeyeceğiz. Şöyle ki, müzakerelerin çıkmaza girmesi neticesi, bir ara Sultan, İmâd al-Dîn'i çağırarak Cizre, Tekrit, İrbil ve al-Ĥadîşa sahiplerinin elçileriyle yaptığı anlaşmalara aykırı bir muâhede yapmak istediğini, bunun metnini kaleme almasını söylemiştir. İmâd al-Dîn buna itiraz ederek, kendisine itimad eden bu adamlara karşı yapacağı böyle bir anlaşmanın itibarını zedeleyeceğini Sultan'a söylemiş, onu bu kararından vazgeçirmiştir<sup>183</sup>.

Bazı müellifler İmâd al-Dîn'in *Nuşrat al-fatra* adlı eserini bu yıl içinde tamamladığını ileri sürerlerse de, kanâatimize göre onun bu eserini daha önce tamamlamış olması kuvvetle muhtemeldir. Belki de Şam'a geldiği sıralarda? Eserin umumî havası ileri sürdüğümüz bu şüpheyi kuvvetlendirmektedir. Her ne kadar eserinde 579 tarihini «... bu güne kadar...» ifâdesiyle kaydetmekte ise de, daha sonraki bir iki tarihi de aynı tarzda kaydetmesi bu konudaki şüpheyi kuvvetlendirmektedir. Eserlerinden bahsederken bu konuya daha etraflı temas edilecektir<sup>184</sup>.

580 yılı girdiği sırada İmâd al-Dîn Dimaşk'ta bulunuyordu. Cemâziyelevvel ayına kadar tadrîsle ve idarî işlerle uğraştıktan sonra, mezkûr ay içinde Sultan'la Karak muhasarasında bulundu. Muhasâra esnasında Mısır'dan gelen al-Ĥâzî 'l-Fâzil ile beraber Dimaşk'a döndü. Ve Bağdad'tan gelen Halife'nin elçi heyetiyle yapılan müzakerelere katıldı<sup>185</sup>. Bir müddet Dimaşk'ta kalıp ramazanı geçirdikten sonra, şevval ayı içinde, Sultan'la Ba-  
la-

183 *Sana 'l-Barç* 216<sup>a</sup> - 217<sup>a</sup>; *al-Barç* V, 123<sup>a</sup> - 128<sup>b</sup>.

184 *Sana 'l-Barç* I, 19 - 20; *Nuşrat al-fatra*, s. 302 - 303.

185 *Sana 'l-Barç* 217 a- 218 a.

bak'e giden İmād al-Dīn orada hastalanarak karargâhtan ayrıldı. Sultan ise tabîbî İbn al-Şūrî (ölm. 639 h. = 1241-2 m.)'yi İmād al-Dīn'i tedâvi etmesi için Ba'labak'te bırakarak ordu ile Hıms'a gitti. İmād al-Dīn'in hastalandığını duyan al-Kāzî 'l-Fāzil da Dimaşk'taki tabipleri toplayıp meseleyi onlarla görüşükten sonra tabib, al-Muvaffağ As'ad b. Ma'rān (ölm. 587 h. = 1191 m.)'ı Ba'labak'e gönderdi. İmād al-Dīn Ba'labak'te tedâvi görüp nisbeten iyileştikten sonra 8 zülhicce 580 de Dimaşk'a döndü. Nekâhet devresini orada geçirdi. 581 yılı başlarında Hama'da bulunan Sultan'ın yanına döndü. Tekrar Musul seferine çıkmak niyetinde olan Sultan ise ordugâhta onun dönmesini bekliyordu. İmād al-Dīn'in döndüğünü haber veren şahsa hilât giydirdi. Onun karargâha geldiği gün doğuya doğru hareket etti. İmād al-Dīn'in hastalığı esnasında vazifesine talip olanlar çıkmış ise de Sultan onların isteklerine kulak bile asmamış, İmād al-Dīn'e verdiği değeri bir defa daha göstermiştir<sup>186</sup>.

Sultan ile İkinci Musul Muhasarası'na çıkan İmād al-Dīn Hama'dan hareketle Haleb, Birecik ve Urfa'ya uğradıktan sonra Harran'a vardı. Seferden önce Harran sahibi Muza'ffar al-Dīn Kökbörî, Sultana elçi göndererek, tekrar Musul üzerine sefer yaptığı taktirde, yardım edeceğini vadetmişti. Sultan Harran'a gelince vadedilen yardımın yapılmadığını gördü. Bunun üzerine Muza'ffar al-Dīn'in Musullularla anlaşmış olmasından şüphelendi. Durumu anlamaları için İmād al-Dīn ile Kāzî 'l-Askar Şams al-Dīn b. al-Farrāş (ölm. 588 h. = 1192 m.)'ı Muza'ffar al-Dīn'in yanına gönderdi. Tahkikat sonunda Muza'ffar al-Dīn'in suçlu olduğu anlaşıldı. Sultan onu tevkif ederek cezalandırmak istedi ise de İmād al-Dīn'in, Kāzî 'l-Askar ve Ziyā al-Dīn al-Fakih'in ricaları neticesi bu karardan vazgeçti<sup>187</sup>.

Rebiülevvel ayının başlarında Sultan Musul'u ikinci defa muhasaraya başlayınca, şehrin temlik-nâmesini getirmesi için, elçisi Ziyā al-Dīn al-Kāsim b. Yahyā al-Şahrazürî (ölm. 599 h. = 1203 m.)'yi halifeye gönderir. Bu münasebetle İmād al-Dīn elçi ile Şāhib Macd al-Dīn'e bir kaside göndererek senelik tahsisatının gönderilmesini ister<sup>188</sup>. Ayrıca, bu muhasara esnasında Sultan eski Musul veziri Camāl al-Dīn al-Cavād'a âit malların vâridatını İmād al-Dīn'e bağlamıştır. Bu emlâkın kirası olarak ondan on beş bin dinarlık bir meblâğ alınmasını isteyenler olmuş ise de, Sultan onların tavsiyelerine kulak asmamıştır. Böylece, İmād al-Dīn bu muhasara esnasın-

186 Sana 'l-Barç 220 a.

187 Sana 'l-Barç 220 b- 221 a.

188 Sana 'l-Barç 221 b.

da mezkûr emlâkin gelirinden faydalanmak imkânını bulmuştur<sup>189</sup>.

Musul muhasarası esnasında Ahlat sahibi Şâh-Ermen, yerine varis bırakmadan, ölmüştü. Ahlat'taki Sultan taraftarları onu şehrin zaptına davet etmekteydiler. Bunun üzerine Sultan, Musul muhasarasını kaldırarak, Ahlat'a gitmeye karar verdi. Böylece İmâd al-Dîn rebiülevvel 581 sonlarında (1185 mayıs sonları) Sultan'ın maiyyetinde Ahlat'a hareket etti<sup>190</sup>. Fakat, daha Ahlat'a giderlerken meselenin arzu edilmeyen bir şekilde gelişmesi üzerine Sultan Mayyâfârikin'i (Silvan'ı) zaptetmeye karar verdi. Bu sırada Sultan'ın yanında bulunan İmâd al-Dîn, şehrin teslim şartları arasında bulunan Sultan'ın oğlu Fatḥ al-Dîn İshâk (ölm. 625 h. = 1228 m.) ile şehrin sahibi İlgâzî'nin dul karısının kızlarından birinin evlendirilmesi merâsiminde şehre girerek akid esnasında Sultan'a vekâlet etmiş, bu arada çeşitli vazifeliler için menşurlar yazmıştır<sup>191</sup>.

Mayyâfârikin'in zaptı ve Ahlat meselesinin barışçı bir şekilde halledilmesinden sonra İmâd al-Dîn, şaban ayında, tekrar Musul'a döndü. Musul tekrar muhasara edildi. Bu muhasara esnasında Musul meselesinin hal yoluna girmesi ve Sultan'ın hastalanması üzerine ramazan ayı sonlarında (aralık 1185) Sultan'la Harran'a döndü. Oraya vardığı sırada Dimaşk'ta kalmış olan al-Kâzî 'l-Fâzil tarafından gönderilen elçi ile karşılaştı. Al-Kâzî 'l-Fâzil elçi ile İmâd al-Dîn'e bir teşrif (hilât), bir takım elbise göndermişti<sup>192</sup>.

İmâd al-Dîn Harran'daki ikameti esnasında, Sultan'ın hastalığı dolayısıyla, idarî işlerle daha fazla meşgul olmuştur. Bu münâsebetle kaydettiği şu hadise Sultan tarafından onun edebî şahsiyetine verilen değeri açıkça ortaya koyar. Şöyle ki, etraftaki şâirler kasideler yazarak bunları Sultan'a takdim etmeye gelmişlerdi. Bu kasideleri al-Fakîh Ziyâ al-Dîn 'İsâ toplayıp Sultan'a götürmüş, Sultan bunların değerlerinin tâyin edilmesi için, İmâd al-Dîn'in tetkik etmesini istemişti. İmâd al-Dîn bu kasideleri inceliyerek değerlendirmiş, bu arada değersiz kasidelerin sahiplerinin dahi eli boş dönmelerini sağlamıştır<sup>193</sup>. Nihayet, Sultan'ın iyileşmesi üzerine, yılın son günlerinde Harran'dan Haleb'e hareket etmiştir.

582 yılı girdiği sırada İmâd al-Dîn Haleb yolunda bulunuyordu. 14 muharrem 582 (16 nisan 1186)'de Sultan'la birlikte Haleb'e vardı. Bir müd-

189 Sana 'l-Barç 221 b.

190 Sana 'l-Barç 221 b- 222 b.

191 Sana 'l-Barç 222 b- 223 a. Fatḥ al-Dîn İshâk için bk. *Buğyat al-talab*, Topkapı sarayı III. Ahmed 2925, III, 17b-18a.

192 Sana 'l-Barç 223 b- 224 b.

193 Sana 'l-Barç 225 a.



det Haleb ve Hıms'ta kaldıktan sonra Dimaşk'a döndü. İmād al-Dīn'in bu arada, 581 yılında ölmüş olan Muhazzab al-Dīn Abd Allāh b. As'ad al-Mavşilī'nin kitaplarını satın aldığı bilinmektedir<sup>194</sup>. İmād al-Dīn, Dimaşk'a döndüğü gün şehirde çıkan bir yangından evi zarar görmüştü. Bu sırada Mısır'dan dönmüş olan Taqiyy al-Dīn Omar b. Şāhinşāh, bu yangından zarar gören evini tamir ettirmesi için, ona iki yüz dinarlık bir yardımda bulunmuş, buna karşılık o, bu yılın ramazan ayında yüz kırk beyitlik bir kaside ile Taqiyy al-Dīn'i medhetmiştir<sup>195</sup>.

581 yılında Musullularla yapılan müzakerelerde İmād al-Dīn uzlaştırıcı bir rol oynamıştı. Bundan başka, Nūr al-Dīn Maḥmūd devrindenberi onunla Musul veziri Mucāhid al-Dīn Ḳaymāz arasında şahsî dostluk vardı. Bu sene (582 h.) Sultan'la Musullular arasındaki dostluk münasebetleri daha da gelişmiş, iki taraf arasında karşılıklı hediyeler teatf edilmişti. Bunun neticesi, Mucāhid al-Dīn Ḳaymāz, İmād al-Dīn'e eğerli bir katır ile iki yüz dinar ve otuz elbiselik hediye göndermiştir<sup>196</sup>.

581 yılında geçirdiği ağır hastalığın tesirinden iyice kurtulamayan Sultan bu yılı dinlenmek ve ava gitmek suretiyle Dimaşk'ta geçirmiştir. Bu sebeble İmād al-Dīn'in de Dimaşk'tan ayrılmadığı, zamanını ilmî ve idârî faaliyetle geçirdiği görülmektedir. Kendi ifâdesine göre, bu yıl Sultan'dan avcı şâhinlerinden birini kendisine vermesini rica etmiş, buna karşılık Sultan ona «Sen kalem erbabındansın, şâhini ne yapacaksın?» demiş, İmād al-Dīn ise «Efendim, şâhin yine sizinle ava gitsin, fakat avdan dönünce avladıklarını bana gönderin,» şeklinde cevap vermiştir. Sultan, İmād al-Dīn'in hatırını kırmamış, şâhini ona vermiş ve bu şâhin ölünceye kadar avladıklarını dâima ona göndermiştir<sup>197</sup>.

Âdet olduğu üzere Sultan, bu sene de ramazan ayında sūfiler ve vâizler için meclisler tertip etmiş, onların sohbetlerini ve vaazlarını dinlemiştir. Yalnız, aralarında büyük ihtilâflar çıkardıkları için fakihlere meclisler tertip etmek istememiştir. Kendisi de bir fakih olan İmād al-Dīn'in, fakihler arasında çıkacak ihtilâfları önlemeyi va'd ve bir nevi hakemliği üzerine alması üzerine iki gün müddetle hanefî ve şafî fakihleri için münazara meclisleri tertip edilmiş, İmād al-Dīn de bir şafî fakih olarak bu meclislere iştirak etmiştir<sup>198</sup>.

194. *al-Ravzatayn* II, 67.

195. *Sana 'l-Barç* 226 a- 228 a.

196. *Sana 'l-Barç* 228 b- 229 a.

197. *Sana 'l-Barç* 229 a; *al-Ravzatayn* II, 73.

198. *Sana 'l-Barç* 229 a-b; *al-Ravzatayn* II, 73-74.

İmâd al-Dîn bu sene Dimâşk'ta ikameti esnasında gece gündüz Sultan tarafından çağrılır, onunla devlet işlerini konuşurdu. Bu sebeple, Sultan'ın yanına gidip gelmek kolay olsun diye Dimâşk kalesi karşısında bir ev yaptırmış, ölüncüye kadar bu evde oturmuştur<sup>199</sup>. Ayrıca, bu yıl biri ramazan içinde, diğeri Ramazan Bayramı'nda olmak üzere Sultan tarafından iki hilâtle taltif edildiğini bildirmektedir<sup>200</sup>.

583 yılı girdiği sırada İmâd al-Dîn Dimâşk'ta bulunuyordu. Bu senenin başlarında Franklara karşı tertip edilen büyük sefere katıldı. Safer ayının sonuna kadar Sultan'la Buşrâ'da kaldı. Rebiülevvelin başında Karak muhasarasına gitti. Rebiülâhirin başlarında Frankların toplu olarak Sultan'a karşı harekete geçmeleri üzerine Aştarâ ordugâhına döndü. 17 rebiülâhirden 25 rebiülâhirden Cumartesi (5 temmuz 1187) günü vukubulan Hittin Meydan Muharebesi'ni Sultan'ın maiyyetinde gözleriyle görmek ve bu mühim hadiseyi olayların içinde izlemek saâdetine mazhar oldu<sup>201</sup>. 26 rebiülâhirden 27 rebiülevvel Pazartesi günü esirlerin ve ganimetlerin taksiminde hazır bulundu. Hittin muzafferiyeti dolayısıyla çeşitli yerlere gönderilen tebşir-nâmeleri kaleme aldı. Ayın 28'inde Akkâ'ya hareket etti. 1 cemâziyelevvel Cuma günü Akkâ'nın fethinde bulundu. Akkâ'nın fethi üzerine askerler ganimet elde etmek maksadıyla şehri yağmalamışlar, bu arada harp ganimeti olarak İmâd al-Dîn'in hissesine düşen bir evi de başkalarına satmışlardır. Bu sırada elde edilen ganimetlerin hesapsızca harcanmasına teessüf eden İmâd al-Dîn «Bu paralar ve mallar hazineye devredilseydi, sonraki darlık günleri için elde ihtiyat akçesi olurdu,» der<sup>202</sup>.

9 cemâziyelevvel Cuma gününe kadar Akkâ'da kalan İmâd al-Dîn Tibnîn'e hareket etti. Ayın 16'sında Cuma günü Tibnîn'in fethinde, 21'inde Çarşamba günü Sayda'nın fethinde bulundu. Ertesi günü Beyrut'a hareket etti. Birkaç günlük muhasaradan sonra şehir amanla teslim oldu. Beyrut'un teslim olduğu gün İmâd al-Dîn hastalanmış, Dimâşk'a dönme için Sultan'dan izin istemiştir. Onun hastalanması üzerine, Sultan şehrin teslimine dâir amannâmeyi yanındaki diğer kâtiplere yazdırmak istemiş ise de, hiç birinin yazdığı müsveddeyi beğenmemiş, neticede, hasta olmasına rağmen

199 *Sana 'l-Barğ* 229 a-b. Buradaki ifâdeden anlaşıldığına göre, *al-Barğ al-şâmi'*yi telif ettiği sırada bu evde oturmaktaydı.

200 *Sana 'l-Barğ* 229 b.

201 *Sana 'l-Barğ* 230 b- 232 a; *al-Fatğ al-kudsî*, nşr. M. Mağmüd Şubğ, Kahire 1965, s. 76-83.

202 *Sana 'l-Barğ* 230 b- 232 a; *al-Fatğ*, s. 88-91.

İmād al-Dīn'e yazdırmak mecburiyetinde kalmıştır. Böylece, Sultan onun değerini bir defa daha anlamış bulunuyordu<sup>203</sup>.

Beyrut'un fethini müteakip İmād al-Dīn'in, 29 cemâziyelevvel (7 ağustos 1187) Perşembe günü, Sultan'dan izin alarak tedâvi için Dimaşk'a döndüğü görülmektedir. Bu sebeple o, Askalân'ın fethinde ve Kudüs'ün muhasarasında hazır bulunamamıştır. Bir müddet Dimaşk'ta tedâvi görüp iyileştikten sonra, Kudüs'ü muhasara etmekte olan Sultan'ın yanına dönmüş, fetihin ertesi 18 receb (23 Eylül) Cumartesi günü Kudüs'e varmıştır. Sultan onun sağ salim dönüşüne çok sevinmiş, hatta müjdeciyeye hilat giydirmiştir. Bu büyük fetih için yanında bulunan kâtiplerin yazdıkları beşaretnameleri beğenmemiş, İmād al-Dīn'in dönüşünü Allah'ın bir yardımı saymıştır. Nitekim, İmād al-Dīn hemen gelir gelmez fetihin beşaretnâmelerini kalâme almaya başlamış, ilk geldiği gün yetmiş tâne beşaretnâme yazmıştır. Ayrıca, Sultan ona fetih münasebetiyle alınan esirlerden bir câriye de vermiştir<sup>204</sup>.

Bir müddet Kudüs'te kalan İmād al-Dīn 25 şaban (30 ekim) Cuma günü Sultan'la Şür muhasarasına hareket etti. Ramazanın birinci günü Akkâ'ya, oradan da 9 ramazan Cuma günü Sur önüne geldiler. Muhasara esnasında, halife tarafından Sultan'a elçi gönderilen, İmād al-Dīn'in kardeşi Tâc al-Dīn Abû Bakr Hâmid b. Muḥammad b. Hâmid gelerek Halife'den getirdiği mektubu Sultan'a takdim etti. Bu mektupta Sultan, İbn al-Büşancî gibi henüz hilâfet makamına gönderilecek resmî bir mevkide bulunmayan biriyle Hiṭtin muzafferiyeti tebşir-nâmesini yolladığı için tenkit ediliyordu. Dâr al-Hilâfe Sultan'ın bu hareketinden alınmış ve mektubun cevabı daha iyi bir hava içinde bildirilir düşüncesiyle İmād al-Dīn'in kardeşini göndermişti. Böylece, İmād al-Dīn senelerdir görmemiş olduğu kardeşine kavuşmuş oluyordu. Elçi muhasaranın sonuna kadar Sur'da kalmış, daha sonra Kudüs'ü ziyaret etmiş ve senenin sonlarına doğru İmād al-Dīn'in Sultan adına kaleme aldığı uzlaştırıcı bir cevapla Bağdad'a dönmüştür<sup>205</sup>. Ayrıca, Sur muhasarası sırasında Erzurum kadısı Kamâl al-Dīn al-Şâşî, Sultan'ın ziyâretine gelmiş, İmād al-Dīn onu Sultan'a tavsiye ve takdim etmiş ve bu münasebetle câize almıştır<sup>206</sup>.

584 yılı girdiği sırada İmād al-Dīn Akkâ'da bulunuyordu. Bu sıralarda Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın elçisi ve veziri İhtiyâr al-Dīn Ḥasan b. Afrâs ile Âmid sahibi Sokmân b. Muḥammad b. Kara Arslân

203 *Sana 'l-Barç* 233 b- 234 a.

204 *Sana 'l-Barç* 213 b, 236 a-b; *al-Fath*, s. 132-134.

205 *Sana 'l-Barç* 237 b- 239 a; *al-Fath*, s. 188-189.

206 *Sana 'l-Barç* 239 a-240 a; *al-Fath*, s. 188-189.

(ölm. 597 h. = 1201 m.)'ın elçisi Şalâh Kıtluğ-aba Sultan'ın yanına gelmişlerdi. Kıtluğ-aba, efendisi için, al-Malik al-Âdil'in kızlarından birini istemiş, bu münasebetle yapılan nikâh merasiminde İmâd al-Dîn kızın babasına vekâlet etmiştir<sup>207</sup>. Bir müddet Akkâ'da kaldıktan sonra İmâd al-Dîn Sultan'la Kavkab kalesinin muhasarasına gitmiş, nihâyet 6 rebiülevvel 584 (3 mayıs 1188) Perşembe günü Dimaşk'a dönmüştür.

İlk bahar geldiği sırada kışlamak için memleketlerine dönen askerler Dimaşk'ta toplanmaya başlamışlardı. Ordunun toplanması tamamlandıktan sonra, İmâd al-Dîn Sultan'ın maiyyetinde tekrar sefere çıktı. Sultan rebiülâhir ayında Yaḥmür kalesini (Urayma'nın kuzeyinde) aldıktan sonra, Trablus'u arkada bırakarak kuzeydeki sahil bölgesine girdi. 6-23 cemâziyelevvel arasında Anḫarḫūs ve Cubayl fethedildi. 24 cemâziyelevvel Perşembe günü Lâzikiyye'nin muhasarası başladı ve Ertesi günü şehir zaptedildi. Bu sırada ordu ile şehre giren İmâd al-Dîn Lâzikiyye'nin mamurluğuna hayran kalmış, askerlerin şehri yağmalaması karşısında üzüntüsünü gizleyememiştir<sup>208</sup>. Bundan sonra 27 cemâziyelevvel Pazar'dan 27 receb Cuma'ya kadar sırasıyla Şahyün, Bakas, Şagr, Burzih, Darbâsak ve Baḡrâs kaleleri fethedilmiş, Antakya Prinkepsi sulh istemek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Antakya ile ekimden mayısa kadar devam etmek üzere sekiz aylık bir mütareke imzalanmıştır. Bütün bu kalelerin fethinde İmâd al-Dîn, Sultan'ın yanında bulunmuş, fetihnâmeler kaleme almıştır<sup>209</sup>.

Anlaşmanın imzalanmasından sonra İmâd al-Dîn, Sultan'la Haleb'e döndü. Oradan Ma'arrat al-Nuḡmân'a geçti. Ma'arrat al-Nuḡmân'da Abū Zakariyyâ al-Maḡribî'yi ziyaret etti. Hama ve Hıms'a da uğrayıp ramazandan birkaç gün önce Dimaşk'a vardı. Bundan bir hafta sonra Sultan'ın maiyyetinde tekrar sefere çıktı. Maḡâzat al-Aḫzân'dan geçilerek Şafad kalesi kuşatıldı. 8 şevval (30 kasım 1188)'de Şafad, 15 zülkadede Kavkab kaleleri zaptedildi. Bunu müteâkip al-Kâzi 'l-Fâzil Mısır'a gitti. İmâd al-Dîn ise hastalanarak Dimaşk'a döndü<sup>210</sup>.

585 yılı girdiği sırada İmâd al-Dîn Dimaşk'ta bulunuyordu. Safer ayının başlarında, Sultan Dimaşk'a döndüğü sırada, Halife Nâşir li dîn Allâh'ın elçileri gelmiş, bu arada yanlarında Halife'den bir de mektup getirmişlerdi. İmâd al-Dîn, bu mektubun Sultan tarafından gönderilen cevabını kaleme

207 *al-Fath*, s. 211-213.

208 *al-Fath*, s. 214-240. Lâzikiyye'nin fethinde İmâd al-Dîn'in memlûklerinden birinin yararlık gösterdiği görülmektedir.

209 *al-Fath*, s. 255-259.

210 *al-Fath*, s. 262-275.

almış, bir müddet daha Dimaşk'ta kaldıktan sonra cemâziyelahirde ordugâha dönmüştür<sup>211</sup>.

585 yılı receb ayında (ağustos-eylül 1189) Franklar'ın Akkâ'yı muhasaraya başlamaları üzerine İmâd al-Dîn Sultan'ın maiyyetinde Akkâ'ya gitti. 20 şaban (4 aralık 1189) Çarşamba günü Akkâ önünde meydana gelen büyük muharebede önce Müslümanların hezimete uğramaları üzerine, yanında bulunan bazı arkadaşlarıyla birlikte savaş meydanından kaçtı. Tabariyya'yı geçtikten sonra, Cisir al-Şinnabr'in doğusunda neticeden haber beklerken, Sultan tarafından Dimaşk'a zafer müjdecisi olarak gönderilen Şâfi adındaki hâdimin Müslümanların muzafferiyetini bildirmesi üzerine ordugâha dönerek zafer mektuplarını kaleme aldı. Sultan bu mektuplarda etrafındaki müslümanlardan yardım göndermelerini de istemektedir<sup>212</sup>.

29 şaban Perşembe günü toplanan harp meclisinde kumandanların bir kısmı Sultan'a şehrin kenarından ayrılarak al-Ĥarûba'de (Yâkût II, 362) karargâh kurulmasını tavsiye etmişlerdi. İmâd al-Dîn buna itiraz ederek, böyle bir hareketin şehrin Franklar tarafından tamamiyle muhasara edilmesine yol açacağını söylemişti. Nihâyet, birinci fikrin ağır basması üzerine ordugâh 4 ramazan (16 ekim 1189) Salı günü al-Ĥarûba'ya taşındı. Bunun üzerine, Franklar şehri tamamiyle kuşatarak etraflarını hendek ve surla çevirmeye başladılar. İmâd al-Dîn bunu görünce, Sultan'a çarpışmalara hız verilmesini, Franklar etraflarını surla çevirirlerse şehrin güç durumda kalacağını söylemiştir<sup>213</sup>.

584 yılında Sultan'ın hizmetine giren al-Ĥâzî Bahâ al-Dîn b. Şaddâd, İmâd al-Dîn'in yakın arkadaşıydı. Bu sırada Akkâ ordugâhında o da bulunuyordu. Bu yıl ramazan ayında Sultan, İmâd al-Dîn'in tavsiyesiyle, yardım istemek için onu halifeye göndermişti. Buna alınan dâimî elçi Ziyâ al-Dîn al-Şahrazürî ile İmâd al-Dîn'in arası açıldı. Zira, İmâd al-Dîn, İbn Şaddâd'ın gönderilmesini tavsiye etmekle oradaki menfaatlerinin daha iyi korunmasını istemektedir<sup>214</sup>. Bundan sonra, muarızlarının menfî tutumları dolayısıyla, İmâd al-Dîn'in nüfuzunun biraz sarsıldığı görülmektedir. Ancak, 586 zülhiccesinde al-Ĥâzî 'l-Fâzil'in Mısır'dan dönmesiyle onun durumu yeniden iyileşmiştir. İmâd al-Dîn bu hususta şöyle der :

«Bu ay al-Ĥâzî 'l-Fâzil geldi... Onun gelişiyile itibarım yeniden arttı. Onun cömertliği ve iyiliği ile iftiharım sağlamlaştı. Durumum kuvvetlendi.

211 *al-Fatĥ*, s. 276-292.

212 *al-Fatĥ*, s. 309-317.

213 *al-Fatĥ*, s. 322-326.

214 *al-Fatĥ*, s. aynı yerler.

Al-Ğâzi 'l-Fâzil mertebemi yükseltmeye ve tahsisatımı artırmaya çalıştı... Eğer onunla takviye edilmeseydim yalnız kalırdım. Onun iyiliği olmasaydı tanınmaz ve bir işe tâyin olunmazdım. Ömrümü boyunca onun nimetlerine müteşekkîr olacağım. Şükran borçlarımla onun iyiliklerini yaşatacağım.»<sup>215</sup>:

17 cemâziyelâhir 587 (12 temmuz 1191) Cuma günü Frankların Akkâ'yı işgal etmeleri üzerine Sultan çok üzülmüş, hatta o gün hiç yemek yememişti. İmâd al-Dîn bu sırada Sultan'ın yanında bulunuyordu. Sultan'ı teselli etmiş ve şehrin düştüğünü bildiren bir mektubu teksir ederek etrafa göndermişti<sup>216</sup>. Sultan Akkâ'nın düşmesinden bir yıl önce dîvanda yeni bir kâtiplik kadrosu ihdas edip başına al-Ğâzî b. Ğurayş (ölm. ?)'i getirmişti. Bunun neticesi, Akkâ'nın düşmesiyle ilgili resmî vesikayı İmâd al-Dîn değil, İbn Ğurayş kaleme almıştır. İmâd al-Dîn bu uğursuz vesikayı yazmamasını iyi bir tâli sayarak şöyle der : «Allah, kalemimi böyle bir neticenin menşurlarını yazmaktan korudu... Zira, kalemimle ömrüm boyunca çeşitli ilimler topladım... Onu fıkıh ve fetva yolunda, din ve dünyanın iyiliği için kullandım.»<sup>217</sup>.

18 receb 587 (11 ağustos 1191) Salı günü Frankların Akkâ esirlerini öldürmeleri üzerine iki taraf arasında anlaşma ümidi kalmadı. Bundan sonra İmâd al-Dîn Akkâ yakınından Arsûf'a, oradan Askalân'a gitti. Sultan Askalân'ı tahribederek kuvvetlerini Kudüs'ün muhafazası için topladı. Bu sıralarda, 19 ramazan Pazartesi günü İngiliz kralı Richard (Arslan Yürekli), al-Malik al-Âdil'e bir elçi göndererek kız kardeşi ile evlenmesini ve Kudüs'ün onun tarafından idâre edilmesini teklif etmiştir. Bunun üzerine al-Malik al-Âdil, İmâd al-Dîn ile İbn Şaddâd'ı ve bazı kumandanları bu konuda Sultan'ın fikrini almaları için göndermiştir. Sultan buna razı olmuş ise de Frankların tekliflerinden vazgeçmeleri üzerine anlaşma ümitleri tekrar kesilmiştir<sup>218</sup>.

İmâd al-Dîn, İbn Şaddâd'la birlikte 23 zûlkâde 587 (12 aralık 1191) Cuma günü Sultan'ın maiyyetinde Kudüs'e vardı. Sultan Kudüs'e varınca şehrin surlarını ve hendeklerini tâmir ve tahkim etti. Bu imar faaliyetinde bizzat Sultan ve İmâd al-Dîn gibi devletin ileri gelenleri çalışmalara iştirak ederek diğerlerine örnek oldular. Böylece, kısa zamanda şehrin tahkimi tamamlandı. İmâd al-Dîn bu hususta şöyle der : «Ben adamlarımla beraber hayvanlara biner Sultan'la birlikte taşırđım. Bu şekildeki çalışmalar sa-

215 *al-Fatih*, s. 469; *al-Ravzatayn* II, 183.

216 *al-Fatih*, s. 461-462.

217 *al-Fatih*, s. 525.

218 *al-Fatih*, s. 555-556.

yesinde, senelerce yapılması mümkün olmayan işler kısa zamanda sona erdi.<sup>219</sup>

588 senesi girdiği sırada İmād al-Dīn Kudüs'te bulunuyordu. Bu yılın ilk aylarında Müslümanlarla Franklar arasında Remle, Askalân ve Yafa bölgelerinde çeşitli muharebeler oldu. Yafa bir aralık Sultan tarafından geri alındı ise de, sonra yine Frankların eline geçti. Nihâyet, karşılıklı müzakereler neticesi, 21 şaban 588 (31 ağustos 1192) Salı günü bütün Franklara şâmil olmak üzere, Sultan'la İngiltere kralı Richard arasında üç sene sekiz aylık umumî bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşmanın metnini İmād al-Dīn kaleme aldı. Anlaşmaya göre, Akkâ, Yafa ve Kaysariyya hariç, Sultan tarafından fethedilen yerlerin hepsi Müslümanların elinde kalıyordu<sup>220</sup>.

İmād al-Dīn anlaşmadan sonra bir müddet daha Kudüs'te kaldı. 5 şevval Perşembe günü Nablus'a gitti. Oradaki savunma tedbirleri gözden geçirildi. Nablus'tan Sultan'ın maiyyetinde hareketle 19 şevvalde Beyrut'a vardı. Orada da savunma tedbirleri gözden geçirildikten ve 21 şevval (30 ekim 1192) Cumartesi günü Beyrut'a gelen Antakya Prinkepsi ile bir himâye anlaşması imzalandıktan sonra, 22 şevval Pazar günü Sultan'ın maiyyetinde Dimaşk'a hareket etti. 25 şevval Çarşamba günü şehre girdi<sup>221</sup>.

İmād al-Dīn 585 başlarından 588 sonlarına kadar zamanını hep ordugâhlarda geçirdiği için telif ve tedrise ara vermiştir. Bununla beraber, daha sonra telif edeceği eserler için malzeme toplamayı ihmal etmemiştir. Bundan önce en son telif ettiği eser *Zayl Harîdat al-kaşr* olmalıdır. 583 yılından itibaren Sultan'ın işleriyle uğraşmaktan elindeki edebî malzemeyi telif etmek imkânını bulamamıştır<sup>222</sup>. Ancak, *al-Barğ al-şâmi*'deki bir kayıttan onun *al-Fatğ al-kudsî*'yi 588 yılında Kudüs'te ikameti esnasında telif ettiği anlaşılmaktadır<sup>223</sup>. Bundan sonraki hadiseleri ise esere sonradan ilâve etmiştir.

589 yılı girdiği sırada İmād al-Dīn Dimaşk'ta bulunuyordu. Artık harp sona ermişti. Huzur içinde ilmî çalışmalarına devam edebilirdi. Fakat, tedbir takdire uymadı. 16 safer Çarşamba günü Sultan Şalâh al-Dīn hastalandı. 28 safer (5 mart 1193) Çarşamba günü hayata gözlerini yumdu<sup>224</sup>.

219 *al-Fatğ*, s. 565.

220 *al-Fatğ*, s. 603-605.

221 *al-Fatğ*, s. 613-619.

222 *Sana 'l-Barğ* I, 17.

223 *Sana 'l-Barğ* 233a.

224 *al-Fatğ*, s. 627.

## 5. İhtiyarlığı ve ölümü :

Sultan'ın ölümü üzerine kardeşi ile oğulları memleketi aralarında paylaşmışlar, Dimâşk ve sahil bölgesi al-Malik al-Afzal'in idâresinde kalmıştı. Al-Malik al-Afzal devlet işlerindeki tecrübesinden faydalanmak için İmâd al-Dîn'i yine inşâ makamında bırakmıştı. *Al-Fatḥ al-ḳudsî*'de bu hususta şöyle der :

«Al-Malik al-Afzal benim bilgime ihtiyacı olduğunu anladı. İktidarını ve idâresini benimle süsledi... Onun için menşurlar yazdım... Düşmanlarımdan kendimi kolladım. Kanâatten ayrılmadım.»<sup>225</sup>. Onun bu senenin ilk aylarında, hatta receb ayında al-Malik al-Afzal adına Dîvân al-Hilâfe'ye ve başka yerlere mektuplar yazdığını görüyoruz<sup>226</sup>. Fakat, İmâd al-Dîn'in bu hali uzun sürmemiş, kendisine ve al-Ḳâzi 'l-Fâzil'a düşman olanlar al-Malik al-Afzal'e tesir ederek her ikisinin inşâ makamından uzaklaştırılmasını sağlamışlardır. Aynı şekilde, Sultan'ın sağlığında mühim mevkilerde bulunanlar birer birer yerlerinden uzaklaştırılıyorlardı. Bu durumu gören al-Ḳâzi 'l-Fâzil Mısır'a gitti<sup>227</sup>. İmâd al-Dîn bu münasebetle, Sultan'ın sağlığında kendisine dost görünen ve onun zamanında iyilikte bulunduğu kimselerin onun ölümünden sonra, kendisine türlü kötülükler yaptıklarını eserlerinin çeşitli yerlerinde belirtir<sup>228</sup>.

Eski müellifler, Sultan'ın ölümünden sonra, azledilmesi üzerine, İmâd al-Dîn'in kendini tedris ve telifte verdiğini kaydederler<sup>229</sup>. O, mütevellisi bulunduğu medresede dersler verir, bu derslere âlimler dahi devam ederlerdi. İbn Kaşîr onun hakkında «Dersinde mâhirdi. Ondan faydalanmak için derslerine büyük kimseler koşarlardı.» der<sup>230</sup>. İbn al-Fuvaî ise, kendi medresesinde ders verdiği gibi Dimâşk camiinde münâzara halkası bulunduğunu kaydeder<sup>231</sup>.

Sultan'ın ölümünden sonra Mısır sahibi olan oğlu al-Malik al-Azîz Dimâşk'taki ağabeyisinin aksine bir siyâset takip ediyor, babasının adamlarını kendi etrafında toplamaya çalışıyordu. Bu sebeple, İmâd al-Dîn 590 senesinde Mısır'a gitmek istemiş, senenin sonlarında al-Malik al-Afzal'in bir mektubunu al-Malik al-Azîz'e götürmüştür. Fakat, iç mücadeleler ve yol-

225 *al-Fatḥ*, s. 628.

226 *al-Fatḥ*, s. 641-649. Ayrıca bk. İbn al-Aşîr XII, 176; İbn Kaşîr XIII, 8.

227 *al-Ravḳatayn* II, 228.

228 *Sana 'l-Barḳ* 164 b, 226 a; *al-Ravḳatayn* II, 228.

229 *İrşâd* XIX, 19; *Vafayât* IV, 237-238.

230 İbn Kaşîr XIII.

231 İbn al-Fuvaî, s. 845.



ların kapalı olması dolayısıyla, ancak 592 recebinde al-Malik al-Âdil ile al-Malik al-Azîz'in maiyyetinde Dimaşk'a dönebilmiştir<sup>232</sup>. Bundan sonra, 596 yılına kadar onun hiçbir olaya karışmadığı, sadece telif ve tedrisle uğraştığı görülmektedir.

İmâd al-Dîn 594 yılında Nür al-Dîn'in son zamanları ile Şalâh al-Dîn devri hakkında kaleme aldığı *al-Barğ al-şāmî* adlı eserini tamamladı<sup>233</sup>. Bu münâşebetle, 595 yılı başlarında, al-Kâzî 'l-Fâzil tarafından ona gönderilen bir mektupta, onun kendini ilmî çalışmalara verdiği şöyle ifade edilmektedir :

«Biz *al-Barğ al-şāmî*'nin yağmur yağdırmasını bekliyoruz. Bu husustaki vadinizi tutmamaktan sizi tenzih ederim. Bu sırada efendimizin okumakla, okutmakla ve belâgatı en iyi bir şekilde kullandığı eserlerin telifiyle meşgul olması âlimler tarafından Allah'a şükredilmesi gereken bir husustur...»<sup>234</sup>.

İmâd al-Dîn bu sıralarda ayrıca, *al-Utbâ va 'l-uqbâ*, *Nihlat al-rihla* ve *Sayl ala 'l-zayl* adlı eserlerini de tamamlamış olmalıdır. Fakat, bunların hangi senelerde yazıldıklarına dâir sarîh kayıtlar yoktur.

6 rebiülânîr 596 (25 ocak 1200) Salı günü al-Kâzî 'l-Fâzil Kahire'de vefat etti. İmâd al-Dîn bu büyük hamisini ve meslektaşını kaybetmekten çok üzülmüş, onun ölümünü «büyük belâ» şeklinde vasıflandırmıştır. Onun için mersiyeler yazmış, onun hayatı, nesri ve nazmı hakkında müstakil bir eser yazmaya karar vermiş ise de tamamlayamadan ölmüştür<sup>235</sup>. Yine aynı yıl al-Malik al-Âdil oğlu al-Kâmil (ölm. 635 h. = 1238 m.)'i Mısır nâipliğine tâyine karar verdi. Bunun üzerine, Mısır'a gitmek için Harran'dan Dimaşk'a gelen al-Kâmil'e İmâd al-Dîn bir kaside takdim ederek 23 şaban 596 (8 haziran 1200)'da onun maiyyetinde Mısır'a hareket etti<sup>236</sup>. Bu yıl Nil nehri taşmadığı için Mısır'da büyük bir kıtlık oldu, insanlar ölüleri dahi yediler. Bunun arkasından zülhicce ayında bir veba salgını çıkar, halk Şam'a, Hicaz'a ve diğer yerlere kaçarlar. Bu sıralarda al-Kâzî 'l-Fâzil'in muarızı Şafiyy al-Dîn b. Şukr'ün haksızlığına uğrayan, hayatındaki sevdiklerini ve hamilerini kaybetmiş olan İmâd al-Dîn 597 yılının başlarında Dimaşk'a dö-

232 *al-Ravzâtayn* II, 231 (*Nihlat al-rihla*'den naklen), 240.

233 *Sana 'l-Barğ* 228 a.

234 *al-Ravzâtayn* II, 234.

235 *al-Ravzâtayn* II, 241-244.

236 *al-Ravzâtayn* II, 238-240.

ner<sup>237</sup>. Nihâyet, pek geçmeden şaban ayında hastalanır. Hastalığı esnasında ziyâretine gelen bir dostuna halini tasvir eden

أَنَا ضَيْفٌ بَرٌّ بِعَيْكُمْ  
مَاتَ مَنْ كُنْتُ أَعْرِفُ

beyitlerini söyler. Hastalığa tutulmasından biraz sonra, yetmiş sekiz yaşındayken, 1 ramazan 597 (5 haziran 1201) Pazartesi günü, *Haṭfat al-bâriḳ* adlı eserini telif ettiği sırada, Dimâşk'ta vefat eder. Bâb al-Naşr dışındaki Maḳâbir al-Şūfiyya'nın kible tarafına gömülür<sup>238</sup>.

#### 6. Nesli :

İmâd al-Dîn'in nesli hakkında pek az bilgiye sahibiz. Bu konuda rastlayabildiğimiz kayıtları şu şekilde sıralamak mümkündür.

İmâd al-Dîn, *Harîda*'de 568 yılında, müşrif olduktan sonra bir oğlu olduğundan bahseder<sup>239</sup>. 574 senesinde al-Ḳâzi 'l-Fâzil tarafından İmâd al-Dîn'e yazılan bir mektupta ve İmâd al-Dîn'in ona cevabında Mısır'da hamile kalan bir câriyesinden bir oğlu olduğu kaydedilir<sup>240</sup>. Ayrıca, *al-Barḳ*'ın mukaddimesinde al-Ḳâzi 'l-Fâzil'in İmâd al-Dîn'e yazdığı bir mektupta fakih olan oğluna selâm edildiğine işâret edilir<sup>241</sup>. İmâd al-Dîn *al-Barḳ*'ta, 582 yılında Dimâşk kalesi karşısında yaptırdığı evden bahsederken *وبه عش أفرأخي* şeklinde cemi sığısıyla bir ifâde kullanır. Bu kayıttan, onun 594 yıllarında en az üç çocuğu olduğu mânası çıkarılabilir<sup>242</sup>. İbn Şaddâd *al-Adâḳ al-ḥaṭîra*'de İmâd al-Dîn'in, ölümünden sonra, mütevellisi bulunduğu medresede oğlu 'Azîz al-Dîn'in ders verdiğini kaydetmektedir<sup>243</sup>. Bu son kayıta işâret edilen, al-Ḳâzi 'l-Fâzil tarafından selâm edilen fakih oğlu olmalıdır.

Tarihçiler 645 yılı olaylarından bahsederlerken Dimâşk'ın ileri gelenleri arasında İbn al-İmâd al-Kâtib adında birini zikrederler. Bu zat, al-

237 al-Zahabî, *Siyar adâm al-nubalâ* XIII, 157 b.

238 *al-Ravḏatayn* II, 245; *İrşâd* XIX, 19; İbn al-Aşîr XII, 112; *Vaḳayât* IV, 238; al-Subkî IV, 98; *al-Vâfi* I, 54 b; *Siyar adâm al-nubalâ* XIII, 157 b.

239 *Harîda*, Şam şairleri kısmı I, 289-309.

240 Bk. not 159.

241 *Sana 'l-Barḳ* 164 a.

242 *Sana 'l-Barḳ* 229 b.

243 İbn Şaddâd, *al-Adâḳ al-ḥaṭîra*, nşr. Sâmi Dahhân, s. 237. Bundan İmâd al-Dîn'in, oğluna amcası 'Azîz al-Dîn'in adını verdiği anlaşılmaktadır.

Malik al-Şâlih İsmâ'îl b. al-Malik al-Âdil'in yakın adamlarındandı. İbn al-İmâd ve al-Malik al-Şâlih'in ileri gelen bazı adamları rehine olarak, 645 yılında, Nacm al-Dîn Ayyüb b. al-Malik al-Kâmil (ölm. 647 h. = 1249 m.) tarafından Kahire'ye götürülmüşlerdir<sup>244</sup>. Bunun yukarıda bahsedilen İbn al-İmâd ile aynı olup olmadığı şüphelidir.

İmâd al-Dîn'in torunları arasında Şaraf al-Dîn al-Husayn b. Alî b. Muhammad b. al-İmâd al-Kâtib hicrî VIII. asırda şöhret kazanmıştır. Al-Zahabî şeyhleri arasında ondan al-Mu'ammâr al-Şâlih şeklinde bahseder<sup>245</sup>. Bu zat 657 senesinde doğmuş, çeşitli kimselerden hadis tahsil etmiştir. Ondan ise al-Zahabî ve al-Birzâlî (ölm. 739 h. = 1339 m.) hadis okumuşlardır. Şaraf al-Dîn yazısı güzel olduğu için birçok eserleri istinsah etmiş, al-İmâdiyya ve al-Tabariyya medreselerinde ders okuttuktan sonra 739 (1338-1339)'da Dimâşk'ta vefat etmiştir<sup>246</sup>.

#### 7. Şahsiyeti :

Buraya kadar yazılanlardan anlaşılacağı üzere, İmâd al-Dîn hicrî VI. asrın ikinci yarısında İslâm Dünyası'nda mühim bir yer işgal eden şahsiyetlerden biridir. Yazdığı eserlerle Nûr al-Dîn ve Şalâh al-Dîn'i ebedileştirdiği gibi, bu iki mühim şahsiyetin hizmetlerinde bulunması ve eserlerinin mühim bir kısmına konu olarak onları alması da kendisini ebedileştirmiştir. Yazdığı tarihî ve edebî eserler, hicrî VI. asır İslâm Dünyası'ndaki kültürel ve siyasî olaylar için, dâima değerlerini koruyacak ilk elden kaynaklardır. Onun şahsiyeti hakkında söylenenler gözden geçirilecek olursa şöyle bir neticeye varmak mümkündür :

İmâd al-Dîn hafif sakallı, bir gözü hafif şaşı bir kimseydi. Karşidan bakılınca pek gösterişi olmayan, kendisinden mühim bir şey beklenmeyen bir şahsiyet intibamı verir, fakat eline kalemi aldığı zaman harikalar ortaya koyardı<sup>247</sup>. Bunun için al-Kâzî 'l-Fâzil onun hakkında «İmâd çakmak gibidir. Dışı soğuk, içinde ise ateş vardır.» demiştir<sup>248</sup>. İzz al-Dîn Farruḡşâh onun için «Sen dağlara bakar, onların yerlerinden kıpırdamadıklarını zan-

244 *Mirsât al-zamân* VIII, 766; İbn Kaşîr XIII, 173; *al-Nucûm al-zâhira* VII, 358.

245 Bahcat al-Aşarî, s. 53-54.

246 al-Nu'aymî, *al-Dâris fi 'l-madâris*, 366, 406-413; Bahcat al-Aşarî, s. 53-54.

247 İbn al-Fuvaḡî, *Talhiş Macmae al-âdâb*, s. 845; *al-Câmi'e al-muḡtaşar fî anwân al-târîḡ va ayyûn al-siyar*, s. 64.

248 *al-Vâfi* I, 139; *Masâlik al-abşâr* IX, 89b - 99a.

nedersin .Halbuki onlar bulutlar gibi hareket ederler?» âyetini mesel olarak söylemiştir<sup>249</sup>.

İmâd al-Dîn ameli bakımından As'ad al-Mîhanî (ölm. 529 h. = 1134-5 m.) mektebinde bir şâfiî fakihî, itikâdî bakımından ise aş'arî idi<sup>250</sup>. Siyasî yönden belli başlı bir görüşe sahip olduğunu açık olarak söylememesine rağmen, eserlerinden onun samimî ve dürüst olarak İslâm Dünyası'nın kurtuluşu için çalışan Nûr al-Dîn ve Şalâh al-Dîn gibi şahsiyetlerin görüşünü paylaştığı anlaşılmaktadır. Hayatının her devresinde, kendisine yardım etmiş olan, Hilâfet makamı, Nûr al-Dîn, Şalâh al-Dîn ve al-Kâzî 'l-Fâzil gibi müesseseler ve şahısların üzerindeki haklarına riâyet ettiği görülmekte, eserlerinde onlardan dâima sitâyîşle bahsetmektedir<sup>251</sup>.

Hayatındaki çeşitli olaylardan edinilen intibaya göre mal toplamayı seven bir şahıs olarak görülüyor<sup>252</sup>. Acaba bunu sadece şahsı için mi, yoksa daha fazla imkân elde ederek devlete daha çok hizmet etmek ve asker beslemek için mi yapıyordu? Mal toplamayı sevmesine rağmen çok itimad edilen ve etrafındakiler tarafından sevilen ve sayılan bir kimse idi. Dâima insanları korur, büyükler nezdinde haksızlığa uğrayanlar ve zayıflar için şefâatte bulunurdu. İnsanların işlerini bitirmek için elinden gelen hiçbir fedâkârlığı esirgemezdi. Bununla beraber devlet malının israf edilmesini sevmez. Hiçbir zaman bunu tasvip etmezdi. Ayrıca, ilmî ve edebî mahsüllerin tahrip edilmesini de sevmezdi. Fatimî hilâfeti kütüphanesindeki eserlerin yağmalanması karşısındaki teessüfleri bunun en açık delilidir<sup>253</sup>. İmâd al-Dîn haksız yere kan dökülmesini ve insanların çok ağır şekilde cezalandırılmasını da istemezdi. «İnsanlar iyilikle kazanılır.» derdi. Bunun için, düşünman dahi olsa, hayatında hiç bir kimsenin kanını dökmemiştir. Hatta, öldürmesi için esir getirdikleri zaman bunu kabul etmiştir<sup>254</sup>.

İmâd al-Dîn çalışkan bir kimse idi. Bunun en açık delili, idârî işlerle uğraşmasına rağmen, çok miktarda eser ortaya koymasıdır. Hayat hikâyesinden anlaşılacağı üzere, bu eserleri hayatı boyunca devamlı çalışmak, mümkün olan çeşitli kaynaklardan faydalanmak ve elindeki malzemeleri kontrol etmek suretiyle meydana getirmiştir. Al-Zahabî onun hakkında «Ağır yazar, fakat devamlı uğraşır. Geniş lügat bilgisine sahipti.» der.

249 *Sûrat al-naml* 88; *al-Barğ* V, 33; *Sana 'l-Barğ* 210 a. Âyet için, Kur'an XXVII, 88.

250 *Sana 'l-Barğ* 229 a-b; *Vafayât* IV, 233; *Siyar adâm al-nubalâ* XIII, 157 b.

251 *Harîda*, Irak şairleri kısmı I, 36; *Sana 'l-Barğ* I, 162 b- 164 a, 183 a...

252 *Masâlik al-abşâr* XI, 89 b- 99 a ve tercüme-i hâlinde geçen çeşitli yerler.

253 *Sana 'l-Barğ* I, 234-235.

254 *Sana 'l-Barğ* I, 13.

Mütevellisi olduğu medresede ve Dimşak Camii'nde ders verirdi. Dersleri istifâdeli olduğu için değerli kimseler derslerine devam ederlerdi<sup>255</sup>.

Nür al-Dîn ve Şalâh al-Dîn ona çok değer verirler, tam mânâsıyla itimad ederlerdi. İsfahan gibi uzak bir yerden gelmesine rağmen Nür al-Dîn zamanında kısa zamanda en yüksek mevkiye çıkmış, Şalâh al-Dîn devri boyunca da bu itibarını korumuştur. Ayrıca, iki defa hastalanmış, Sultan onun iyileştiğini haber veren müjdeciyeye hılatla taltif etmiştir<sup>256</sup>. Kitaplarında sevdiği kimseleri nisbeten fazla medhettiği görülmektedir. Bu hususta sevdiği kimselere fazla bağlanmasının ve şâir olmasının etkisi görülüyor. Bununla beraber bir dalkavuk değildi. İtiraz edilmesi gereken yerlerde susmazdı<sup>257</sup>.

Şüphesiz, İmâd al-Dîn'in en göze çarpan tarafı şâir, edîb ve büyük bir münşî oluşudur. Onun divanı zamanımıza kadar gelmemiştir. Bununla beraber, çeşitli eserlerinde bize kadar gelen şiirlerinden onun büyük bir şâir olduğu anlaşılmaktadır. Eski müellifler onun şiirinden sitâyîle bahsederler. Münşilik tarafı ise onun en göze çarpan taraflarından biri, hatta en önemlisidir. Hayat hikâyesindeki çeşitli olaylar dolayısıyla işâret ettiğimiz gibi onun münşiliği Şalâh al-Dîn ve al-Kâzî 'l-Fâzil tarafından büyük bir takdir görmekteydi. Bununla beraber, eserlerinde ve risâlelerinde edebî sanatları aşırı derecede kullanır. Bu sebeble as-Şafadî (ölm. 764 h. = 1363 m.) gibi müellifler onun bu tarafını, bilhassa cinâs sanatını aşırı derecede kullanmasını tenkit etmişlerdir<sup>258</sup>. Böyle bir iki küçük tenkit bir tarafa bırakılacak olursa, umumiyetle bütün eski meşhur müelliflerin onun şiirini ve nesirini övdükleri görülür<sup>259</sup>. İbn al-Aşîr, siyasî bakımdan muhalif olmasına rağmen, onun hakkında «Büyük bir kâtip ve söze muktedir bir kimseydi.» der<sup>260</sup>. İmâd al-Dîn zamanında en ünlü münşî al-Kâzî 'l-Fâzil idi. Onu ise İmâd al-Dîn takibedyordu. İmâd al-Dîn kendisi de al-Kâzî 'l-Fâzil'in yolunu takibeden bir münşî olduğunu söyler<sup>261</sup>. Bununla beraber inşâ sanatında al-Kâzî 'l-Fâzil'e rakib olabilen zamanının yegâne münşîsi idi. Ayrıca, yazışmalarda Farsça'yı Arapça gibi mükemmel kullanabilmesi bakımından al-Kâzî 'l-Fâzil'e üstündü. Bu hususiyeti dolayısıyla, eski müellifler ona «Zu 'l-Balâgatayn» demişlerdir<sup>262</sup>.

Devamı gelecek sayıda

255 *Siyar adâm al-nubalâ* XTIII, 157 b; İbn al-Fuvaî, s. 845.

256 *Sana 'l-Barç* 211 a, 220 a, 236 a.

257 *al-Fath*, s. 503-505; *Sana 'l-Barç* 237 a-b, 233 a.

258 *al-Vâfl* I, 54 b- 55 a; al-Subkî IV, 97.

259 *al-Vâfl* ve al-Subkî zikredilen yerler; *Siyar adâm al-nubalâ* XIII, 158 b- 159 a. vs..

260 İbn al-Aşîr XII, 112-113.

261 *al-Ravzatayn* II, 241.

262 *Sana 'l-Barç* I, 52, 240 b; *al-Barç* III, 81 a.